

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ
ΕΡΕΥΝΩΝ (1958) ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΛΗΜΜΑ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΡΕΥΝΑ ΜΟΧΛΟΣ ΤΗΣ ΕΓΧΩΡΙΑΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
Ή ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΜΕΤΩΠΟ
ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Ανάτυπο

MNHΜΩΝ, τ. 34 (2015)

Αθήνα 2015

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ
ΕΡΕΥΝΩΝ (1958) ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΛΗΜΜΑ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΡΕΥΝΑ ΜΟΧΛΟΣ ΤΗΣ ΕΓΧΩΡΙΑΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
Ή ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΜΕΤΩΠΟ
ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, το ΕΙΕ, γιόρτασε το 2008 τα 50 χρόνια του και, όπως ήταν φυσικό, ο εορτασμός πήρε και τη μορφή της αναδρομής στην ίδρυση και στην πενήντάχρονη πορεία του. Τον αναστοχασμό, ιδιαίτερα όσων είμαστε μέλη της επιστημονικής του κοινότητας αλλά και των ερευνητών γενικότερα, κίνησαν και τα σημερινά προβλήματα της έρευνας με τα πιεστικά ερωτήματα και τα ανοιχτά διλήμματα. Θα αναφερθούμε, ελπίζω, στη συζήτησή μας και σ' αυτά τα προβλήματα, αφού θα βοηθήσει σ' αυτή την κατεύθυνση η παρέμβαση του Γιώργου Χρυσικού, Διευθυντή Ερευνών στο Ινστιτούτο Θεωρητικής και Φυσικής Χημείας του ΕΙΕ. Η δική μου εισήγηση¹ θα προσπαθήσει να καλύψει τα της ίδρυσης του ΕΙΕ παρουσιάζοντας τα γεγονότα, τις αρχικές θέσεις, τον ζωηρό διάλογο πάνω σ' αυτές και τον τελικό συγκερασμό των απόψεων, σε μια σύντομη διαδικασία που φαίνεται να χώρεσε στο πρώτο εξάμηνο του 1958. Στη σύντομη αυτή διαδικασία τέθηκε και το δίλημμα: η ελληνική έρευνα μοχλός της εγχώριας ανάπτυξης ή συμβολή στο διεθνές μέτωπο της επιστήμης.

Προσπαθώντας να κατανοήσουμε τις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, επιστημολογικές και νοοτροπικές προϋποθέσεις, οι οποίες προσδιόρισαν τους αναβαθμούς για την ίδρυση και τη διαμόρφωση του πρώτου ελληνικού ερευνητικού ιδρύματος, πρέπει να ανατρέξουμε στα προπολεμικά χρόνια, αφού στον Μεσοπόλεμο διαμορφώνονται επιστημονικά οι

1. Εισήγηση στο διαρκές σεμινάριο της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού «Συναντήσεις – συζητήσεις», στις 15 Οκτωβρίου 2008, με συζητητές την Ελένη Καλαφάτη, αρχιτέκτονα-ιστορικό, και τον Γιώργο Χρυσικό, χημικό, Διευθυντή Ερευνών ΕΙΕ.

ιδρυτές και τα περισσότερα από τα πρώτα μέλη του ΔΣ, και κυρίως στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ερευνώντας αφετηρίες αναζητήσεων, ομάδες σκέψης και δράσης, πρόσωπα και διαδρομές, ιδεολογικά προτάγματα και εκσυγχρονιστικά εγχειρήματα. Η Ελένη Καλαφάτη στην παρέμβασή της θα ανιχνεύσει κάποιες από τις πτυχές τους, ιδιαίτερα εκείνες που σχετίζονται με τον Κωνσταντίνο Α. Δοξιάδη, τις οργανωτικές ιδέες και τις σχεδιασμένες του ενέργειες.

Η εισήγηση βασίζεται κυρίως στην έρευνά μου, από τον Σεπτέμβριο του 2007 ως τον Φεβρουάριο του 2008, στα Πρακτικά του ΔΣ και της Εκτελεστικής Επιτροπής του ΕΙΕ, στο πολύτιμο Αρχείο Γιάγκου Πεσμαζόγλου, σε έναν όχι συγκροτημένο φάκελο του αταξινόμητου Αρχείου Κ. Θ. Δημαρά, στο νομικό πλαίσιο για την έρευνα και το ΕΙΕ, τις λίγες μαρτυρίες των ιδρυτών, σε συνδυασμό με τις βιογραφίες τους, και τις σύντομες μελέτες του Κώστα Κριμπά για την εξέλιξη των πανεπιστημιακών και ερευνητικών πραγμάτων, καθώς και τη μελέτη του Βασίλη Παναγιωτόπουλου για τη συμβολή του Γιάγκου Πεσμαζόγλου στην ίδρυση του ΕΙΕ. Αντλώ φυσικά γι' αυτή την εισήγηση από τη μελέτη που έγραψα με τίτλο «Ιστορικό σχεδιάσμα για την ίδρυση και την πορεία του ΕΙΕ», που δημοσιεύτηκε στο μεγάλο εικονογραφημένο βιβλίο *Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 1958-2008. Ίδρυση – πορεία – προοπτικές*, που κυκλοφόρησε την ημέρα του κεντρικού εορτασμού, στις 19 Μαρτίου 2008.² Αλλά αυτοί που γιορτάζουν, στην καλή περίπτωση φτάνουν μέσω της ιστορικής αναδρομής στον αναστοχασμό, συζητούν ίσως μεταξύ τους, αλλά σπάνια με τους άλλους, τους σταθμούς και τα προβλήματα της πορείας τους. Στον χώρο ελεύθερης συζήτησης του «Μνήμονα», απόψε ελπίζω να βρούμε τον δρόμο προς τον ουσιαστικό διάλογο, μακάρι και να αναζητήσουμε ερμηνευτικά σχήματα και να διατυπώσουμε υποθέσεις έρευνας σε καίρια προβλήματα των 50 χρόνων ερευνητικής πορείας, από τα οποία τα 40 περίπου για μένα και τους συνοδοιπόρους της γενεάς μου είναι και βιωματικά.

Είναι αρκετά γνωστές, αλλά όχι ερευνημένες, οι μεταπολεμικές και

2. Το βιβλίο (επιμέλεια Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, 4ο, δεμένο, 307 σ.) περιέχει επίσης κείμενα για τη διαδρομή των έξι ινστιτούτων του ΕΙΕ, του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης, της διοικητικής οργάνωσης του ΕΙΕ και του Συλλόγου Προσωπικού ΕΙΕ. Υπάρχει ακόμη μελέτη για το κτήριο του ΕΙΕ, κατάλογος των ΔΣ, χρονολόγιο των σταθμών και γεγονότων της πορείας του και λειτουργική εικονογράφηση. Το «Ιστορικό σχεδιάσμα...» δημοσιεύεται στις σ. 12-51. Βλ. και τη βιβλιοκρισία της Έλλης Δρούλια, *Μνήμων* 29 (2008), σ. 322-328.

μετεμφυλιακές προσπάθειες των Ανακτόρων για την ίδρυση βασιλικών φορέων κοινωνικής πρόνοιας, εκπαίδευσης και πολιτισμού, στο πλαίσιο του νόμου για τα κληροδοτήματα, έξω από τις κρατικές δικαιοδοσίες, αλλά με την κατά περίπτωση συνδρομή της πολιτείας και την επιστροφή όλων των πολιτικών μηχανισμών, που εύκολα, ή τηρώντας κάποιες ισορροπίες, μπορούσε να ενεργοποιήσει η βασιλική επιθυμία. Προβαλλόμενοι στόχοι η πρόοδος και η ανάπτυξη, αλλά και ο ηθικός, ο πολιτικός φρονηματισμός, χωρίς να παραβλέπονται η προβολή και η δικαίωση του βασιλικού θεσμού. Εξετάζοντας την ίδρυση και την επιτυχή πορεία του ΕΙΕ, ενός θεσμού που ήταν εκσυγχρονιστικός και πρωτοποριακός για την ελληνική πραγματικότητα της δεκαετίας του 1950, η επενέργεια της βασιλικής βούλησης αποδείχθηκε αποτελεσματική για την πραγματοποίησή του, καθώς υπήρξε καταλυτική στις διαδικασίες, οι οποίες οδήγησαν στη μορφοποίηση της ιδέας, στη συγκρότηση του προγράμματος ίδρυσης (που ευεργετήθηκαν από την ελεύθερη εκλογή συμβούλων, έξω από κάθε κρατική ιεραρχία) και στη συγκέντρωση οικονομικού κεφαλαίου γι' αυτό τον σκοπό, με μικρή ελληνική συμμετοχή από ένα άλλο βασιλικό ίδρυμα (περίπου 10%) και μεγάλη αμερικανική χρηματοδότηση, στο πλαίσιο της επένδυσης των τελευταίων τμημάτων του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα της ψυχροπολεμικής εποχής.

Το άλλο ίδρυμα ήταν το Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα (ΒΕΙ) που είχαν ιδρύσει το 1947 τα Ανάκτορα, και μάλιστα ο τότε διάδοχος Παύλος, με ποικίλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες, διοικούμενο από ανακτορικούς αξιωματούχους αλλά και προβεβλημένα δημόσια πρόσωπα, όπως επικεφαλής τραπεζών και επιμελητηρίων, και μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας. Το ΒΕΙ ήταν ένας έτοιμος και ικανός μηχανισμός, που θα μπορούσε να στηρίξει βασιλικά σχέδια και πρωτοβουλίες σε συγγενικούς τομείς. Για να φθάσουν τα Ανάκτορα στη σύλληψη της ιδέας ίδρυσης ενός ερευνητικού φορέα, δεν αρκούσαν οι απόηχοι των συζητήσεων για την έρευνα στην Ευρώπη και την Αμερική, ούτε οι εκκλήσεις των ελληνικών επιστημόνων, που διέπρεπαν σε ξένες χώρες, για την οργάνωση ερευνητικών και νέων πανεπιστημιακών φορέων που θα επέτρεπαν τον επαναπατρισμό τους, ούτε οι φωνές ότι η επιστημονική έρευνα και τα πορίσματά της θα μπορούσαν να βοηθήσουν στον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη της χώρας. Χρειαζόταν ο συγκεκριμένος άνθρωπος ή η ομάδα των επιστημόνων που θα ήταν «εκλεκτοί» και «κλητοί» για τα Ανάκτορα και συγχρόνως θα μπορούσαν να αρθρώσουν τον περί έρευνας λόγο, να καταστρώσουν ένα πρόγραμμα για την ίδρυση του ερευνητικού ιδρύμα-

τος και να είναι έτοιμοι να προτείνουν το σχέδιο για την υλοποίησή του, επιλέγοντας το κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό, αρθρώνοντας επαρκές θεσμικό πλαίσιο και προσεγγίζοντας πηγές χρηματοδότησης.

Ο κλητός ήταν ο Ιωάννης Στεφάνου Πεσμαζόγλου (1918-2003), υφηγητής της Πολιτικής Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών από το 1950 και οικονομικός σύμβουλος της Τραπέζης της Ελλάδος από το 1955. Κατά τη μαρτυρία του, από τα χρόνια των σπουδών του στο Καίμπριτζ (1945-1950) οραματιζόταν την ανάπτυξη της έρευνας στην Ελλάδα, ενώ κατά τη δεκαετία του 1950, ως Γενικός Διευθυντής στο Υπουργείο Συντονισμού (1951-1955), αναζητούσε τρόπους για να σχεδιαστεί το καίριο αυτό εκσυγχρονιστικό εγχείρημα, που δεν φαινόταν να είναι στις προτεραιότητες κανενός θεσμού της πολιτείας. Ένα καλό δείγμα γραφής του, προς αυτή την κατεύθυνση, ήταν η αναδιοργάνωση της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών της Τραπέζης της Ελλάδος, από το 1955, με διεξαγωγή ερευνών που παρήγαγαν αναλύσεις, πίνακες και μελέτες, ως προϋποθέσεις για τη χάραξη και εφαρμογή οικονομικής πολιτικής.

Σαν έτοιμος λοιπόν από καιρό, αντιμετώπισε την ευκαιρία-πρόκληση, όπως ανάγλυφα και ίσως λίγο στρογγυλεμένα διηγείται αυτοβιογραφούμενος το 1996. Ανάγλυφα και στρογγυλεμένα, αλλά κοντά στην πραγματικότητα, που μπορούμε να ανασυστήσουμε στηριγμένοι στα τεκμήρια του 1958 και τις ενδιάμεσες καταθέσεις του, του 1992 και του 1993, σε επισημότερες περιστάσεις:

Μέρος του πανεπιστημιακού-ακαδημαϊκού μου έργου θεωρώ το ξεκίνημα και την προσπάθεια να θεμελιωθεί η επιστημονική έρευνα στην Ελλάδα. Η ανεπάρκεια της έρευνας και η ασθενής σύνδεση της διδασκαλίας με το ερευνητικό πνεύμα και την προαγωγή της γνώσης αποτελούσε και αποτελεί ακόμα μεγάλη αδυναμία. Θεωρούσα επιτακτική την ανάγκη να πληρωθεί αυτό το κενό με την επίσης αναγκαία ανάπτυξη μεταπτυχιακών σπουδών και τον επιβαλλόμενο αναπροσανατολισμό της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Η ευκαιρία παρουσιάστηκε όταν μια μέρα το '58 με κάλεσε ο βασιλιάς Παύλος για να μου μιλήσει για μερικές σκέψεις του. Εισηγήθηκα τότε την ανάγκη να ιδρυθεί ένα σύγχρονο και σοβαρό ερευνητικό κέντρο και ο Βασιλιάς με εξουσιοδότησε να φροντίσω να πραγματοποιηθεί υπό την αιγίδα του —όπως συχνά γινόταν και σε άλλες χώρες. Έτσι γεννήθηκε το Βασιλικό Ίδρυμα Ερευνών (BIE).

Οι προσπάθειες του Πεσμαζόγλου για την άρθρωση των θεωρητικών εισηγητικών και καταστατικών κειμένων και την κατάρτιση του προ-

γράμματος για την ίδρυση του ερευνητικού κέντρου έγιναν σε σύντομο χρόνο, ίσως στο πρώτο δίμηνο του 1958, για να συνεχιστούν για επιμέρους θέματα ένα ακόμη τετράμηνο, ως την ίδρυση του ΒΙΕ. Ο Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς (1904-1992) φαίνεται να είναι ο ουσιαστικός του συνομιλητής με τον οποίο έχει φιλικές σχέσεις και συζητήσεις από την αρχή της δεκαετίας του 1950 και παράλληλη δημόσια πορεία, αφού το 1951 διορίζονται από τον Γεώργιο Παπανδρέου, αντίστοιχα, Γενικός Διευθυντής στο Υπουργείο Συντονισμού και Γενικός Διευθυντής του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ), από την αρχή της λειτουργίας του. Οι θεωρητικές θέσεις του Δημαρά για την έρευνα της πορείας του νέου ελληνισμού και οι ερευνητικές του προσπάθειες, με παράλληλη συγγραφική παραγωγή, που οδήγησαν στη μνημειώδη *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, το 1948, η θητεία του κοντά στον Κωνσταντίνο Α. Δοξιάδη (1913-1975) και στις προσπάθειες ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού, στα τέλη της δεκαετίας του 1940, και ο επιτυχής σχεδιασμός του ΙΚΥ, με τα καλά αποτελέσματα στην πορεία, τον καθιστούσαν αντάξιο των αναγκών συνομιλητή. Σημειώνει ο Πεσμαζόγλου:

Στη δεκαετία του '50 ως τα μέσα της δεκαετίας του '60 ήταν συχνές οι φιλικές συναντήσεις και συνομιλίες του Κωνσταντίνου Δημαρά με το Γιώργο Θεοδοκά, πολλές φορές και με δική μου συμμετοχή. Στους δύο αυτούς άξιους ανθρώπους υπήρχαν ορισμένα κοινά ενδιαφέροντα και χαρακτηριστικά. Η λιτότητα με στοιχεία αυστηρότητας στις κρίσεις και την επικοινωνία τους με άλλους ανθρώπους συγκάλυπταν την εναισθησία τους, που στο Γιώργο Θεοδοκά έβρισκε έκφραση στην ανήσυχη και συνθετική λογοτεχνική δημιουργία του, ενώ στον Κωνσταντίνο Δημαρά έπαιρνε τη μορφή της συστηματικής ανάλυσης των ρευμάτων ιδεών στην ιστορική του σύνθεση. Παρακολουθούσαν και οι δύο με προσοχή την πορεία του τόπου –ο Κωνσταντίνος Δημαράς από την οπτική γωνία του ιστορικού μέσα από την εξέλιξη ή αντιπαράθεση ιδεών, ο Γιώργος Θεοδοκάς σε αναφορά προς τις εμπειρίες της προπολεμικής ελληνικής κοινωνίας και τα βιώματα της Πόλης. Και οι δύο μετείχαν ψυχικά με ζωηρό ενδιαφέρον στην τότε κινητοποίηση για την ενεργό ελληνική συμμετοχή στη θεμελίωση της Ευρωπαϊκής Ενότητας.

Αλλά με τις γνώσεις που διαθέτουμε, δεν είναι δυνατόν να προσδιορίσουμε τη συμβολή του Δημαρά στο Καταστατικό, τον Οργανισμό του ΒΙΕ, ένα κείμενο που ολοκληρώθηκε με διαδοχικές επεξεργασίες και τη συμβολή περισσότερων και διαφορετικών ανθρώπων. Υπάρχει όμως ένα

ανώνυμο κείμενο δέκα σελίδων με τίτλο «Εισήγησις διά την εκδήλωσιν βασιλικής πρωτοβουλίας προς οργάνωσιν και προαγωγήν συγχρονισμένων επιστημονικών ερευνών εις την Ελλάδα», που υποστηρίχθηκε, με επιχειρήματα βασισμένα σε εσωτερικά στοιχεία, αλλά πειστικά, ότι ανήκει στον Δημαρά και θα πρέπει να συντάχθηκε το αργότερο στην αρχή του 1958, που περιέχει ολοκληρωμένο σκεπτικό για την ανάγκη ανάπτυξης των επιστημονικών ερευνών. Το κείμενο αυτό απηχεί τη βασιλική βούληση, που εντάσσει το εγχείρημα στο πλαίσιο ενός αισιόδοξου βολонταρισμού οργάνωσης ερευνητικών προγραμμάτων, από τα οποία θα προκύψουν μελέτες που θα είναι χρησιμοποιήσιμες από το κράτος και τις επιχειρήσεις για την ανάπτυξη του τόπου. Η αρχή αυτή ήταν αποδεκτή και από τον Πεσμαζόγλου και τον Δημαρά, αλλά για αυτούς ήταν κατάληξη μιας «διαφωτιστικής» ανάλυσης της εποχής τους, η οποία θεωρούσαν ότι είχε χαρακτηριστικά την εφαρμογή της επιστημονικής σκέψης στη δημόσια και ιδιωτική ζωή, και την επιστημονική ανάλυση των παραγόντων που επιδρούν στις παραγωγικές διαδικασίες, ως προϋπόθεση για τη χάραξη στρατηγικής αύξησης της παραγωγικότητας. Οι διαπιστώσεις ότι η οργάνωση των δημόσιων υπηρεσιών και των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ήταν απαρχαιωμένη και η κατάσταση αυτή δεν φαινόταν ότι σύντομα θα αλλάξει, οδηγούσαν στη θέση ότι η έρευνα των ζητημάτων αμεσότερης σημασίας για την οικονομική πρόοδο του τόπου θα φέρει τις μελέτες που θα εφαρμοστούν και θα λύσουν τα προβλήματα, ενώ θα αναδειχθούν επιστήμονες με κατάρτιση, ερευνητική διάθεση, ήθος και οργανωτική δραστηριότητα, που θα επιδράσουν στο κοινωνικό σύνολο και θα γίνουν πολύτιμα στελέχη του κράτους και των επιχειρήσεων. Στον ερευνητικό φορέα που επρόκειτο να ιδρυθεί, το κείμενο επιφυλάσσει και καθήκοντα εκλαΐκευσης της επιστημονικής γνώσης και μετεκπαίδευσης των στελεχών της δημόσιας διοίκησης και των επιχειρήσεων. Ο τύπος του φορέα προτείνεται να είναι αυτοτελής, καθαρά επιστημονικό ίδρυμα, προσανατολισμένο στην ενίσχυση και προαγωγή των επιστημονικών προσπαθειών, που θα μπορούσε να εξελιχθεί σε «Κέντρο Μεταπανεπιστημιακών Επιστημονικών Ερευνών» με ευχέρεια ανάπτυξης σχέσεων με τα ανώτατα επιστημονικά ιδρύματα του εσωτερικού και του εξωτερικού. Στο τελευταίο τμήμα του κειμένου προτείνεται η συνεργασία ή και η συγχώνευση του ιδρύματος με το ΙΚΥ, καθώς οι περισσότεροι επιστήμονες που θα χρησιμοποιεί, θα είναι εκείνοι που μετεκπαιδεύτηκαν με υποτροφίες του ΙΚΥ.

Δεν γνωρίζουμε αν το κείμενο αυτό υποβλήθηκε στον βασιλιά Παύλο

και αν χρησιμοποιήθηκε για να πειστούν οι άνθρωποι των Ανακτόρων και του ΒΕΙ, που θα στήριζαν τις προσπάθειες για την ίδρυση και την πορεία του ιδρύματος. Γνωρίζουμε όμως ότι κάποιες από τις θέσεις του πέρασαν στα τουλάχιστον πέντε σχέδια (24.4.1958 – 30.6.1958) του Οργανισμού του ΒΙΕ, αλλά κατά τις διαδοχικές επεξεργασίες και γραφές οι περισσότερες από τις πρόνοιες αυτού του κειμένου εγκαταλείφθηκαν ή στρογγυλεύτηκαν. Αντίστοιχα, εγκαταλείπονται ή αλλάζουν τμήματα του αρχικού οργανωτικού σχήματος του ιδρύματος. Ο Πεσμαζόγλου φαίνεται να έχει τον έλεγχο των «στοχαστικών προσαρμογών», υποστηριζόμενος από νομικό σύμβουλο. Ο Δημαράς είναι ο άμεσος συνομιλητής του και ίσως αποκλειστικός έως τις 24 Απριλίου 1958, που εμφανίζεται από τον Πεσμαζόγλου ως συνομιλητής για το σχέδιο του Οργανισμού και ο Χαράλαμπος Ποταμιάνος, υποπτέραρχος ε.α., πρώην υπασπιστής του βασιλιά και μέλος της διοίκησης του ΒΕΙ.

Η συμμετοχή στη συζήτηση για το καταστατικό κείμενο, για τις κατευθύνσεις και για τα πρόσωπα που θα αναλάμβαναν τη διοίκηση του ιδρύματος, του χημικού και ακαδημαϊκού Λεωνίδα Θ. Ζέρβα (1902-1980), καθηγητή Οργανικής Χημείας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, που ήταν φιλοξενούμενος ερευνητής στις ΗΠΑ το 1958, είναι καταλυτική. Όπως σημειώνει ο βιογράφος του Κώστας Κριμπάς: «Είχε διεθνή αναγνώριση και είναι ο μόνος Έλληνας επιστήμονας του οποίου το όνομα αναφέρεται στην *Ιστορία των Επιστημών της ζωής τον 20ό αιώνα* του Garland Allen που δημοσίευσαν στη γνωστή σειρά τους οι εκδόσεις του Πανεπιστημίου του Κέμπριτζ [...]. Μέχρι τον Ζέρβα, δεν υπήρχε μέθοδος εργαστηριακής σύνθεσης μιας πρωτεΐνης από αμινοξέα τοποθετημένα σε μια καθορισμένη γραμμική σειρά.» Στην αλληλογραφία του με τον Πεσμαζόγλου, από τον Μάρτιο έως τον Ιούλιο του 1958, φαίνεται η επίδρασή του ως προς τις αλλαγές της ερευνητικής φιλοσοφίας, που οδήγησαν πολλές φορές στους αντίποδες των θέσεων του κειμένου του Δημαρά. Ο Πεσμαζόγλου στέλνει στον Ζέρβα, εσώκλειστα με επιστολές του, τρία από τα πέντε μαρτυρημένα αλληπάλληλα σχέδια του Οργανισμού του ιδρύματος, λαβαίνει τις παρατηρήσεις του και ενσωματώνει στα επόμενα σχέδια εκείνες με τις οποίες συμφωνούσε, θεωρούσε ότι ήταν απαραίτητες και κινούνταν στο πλαίσιο του νόμου.

Ο Πεσμαζόγλου στην πρώτη του επιστολή (10 Μαρτίου 1958) θυμίζει στον Ζέρβα τη συζήτησή τους «προ μηνών σχετικώς με την ανάγκη ενός ιδρύματος ερευνών εις την Ελλάδα» και τον πληροφορεί ότι το σχέδιο φαίνεται να προχώρησε, αφού ο βασιλιάς έδειξε ενδιαφέρον και υπάρχει

η προοπτική να εκδηλωθεί βασιλική πρωτοβουλία για τη σύστασή του με επίτιμο πρόεδρο τον ίδιο. «Η σκέψις είναι να γίνει κάτι ανάλογο με το Kaiser Wilhelm Institut ή το Centre de la Recherche Scientifique», αυτοτελές ίδρυμα με ΔΣ εννεαμελές. Ακολουθεί η πρόταση στον Ζέρβα να μετάσχει στο ΔΣ με «ιθύνουσαν πρωτοβουλίαν διά τας θετικές επιστήμας», ενώ άλλα μέλη ελπίζει να είναι ο Ξενοφών Ζολώτας, Διοικητής της Τραπέζης της Ελλάδος, και «οπωσδήποτε ο Κ. Δημαράς του ΙΚΥ ο οποίος πιθανότατα να αναλάβει και την τρέχουσα διοίκησιν του Ιδρύματος υπό την ιδιότητα πιθανώς εντεταλμένου συμβούλου». Θυμίζει, στη συνέχεια, ότι στη συζήτησή τους ο Ζέρβας του είχε αναφέρει τα ονόματα του Καίσαρα Αλεξόπουλου, του Ιωάννη Σαρεγιάννη και ενδεχομένως του Νικολάου Κριτικού και του Ευάγγελου Παπανούτσου· με αυτά τα πρόσωπα ο Πεσμαζόγλου είχε μια προκαταρκτική συνεννόηση για ενδεχόμενη συμμετοχή τους χωρίς να διατυπώσει πρόταση. Τον ενημερώνει ότι συζήτησε στην Αθήνα με τον Waldemar Nielsen, εκπρόσωπο του Ford Foundation, στον οποίο έστειλε και επιστολή στις 6.3.1958 και υπήρχαν ελπίδες σοβαρής χρηματοδότησης. Η επωνυμία που προτείνει είναι «Ελληνικόν Βασιλικόν Ίδρυμα (ή Ινστιτούτον) Μεταπανεπιστημιακών Ερευνών» και η τυπική πράξη σύστασης μπορεί να χρειαστεί να γίνει αμέσως. Στο τέλος ενημερώνει τον Ζέρβα ότι ο Ζολώτας έχει τη γνώμη ότι το ίδρυμα πρέπει να συνδεθεί με την Ακαδημία Αθηνών, αλλά υπάρχει και η γνώμη ότι πρέπει να χρησιμοποιηθούν και νεότεροι δραστήριοι άνθρωποι εκτός Ακαδημίας. Στην επιστολή υπήρχε και η παράκληση «να μου μεταδώσετε ό,τι σκέψεις θεωρείτε ουσιώδεις διά το Καταστατικόν και την οργάνωσιν του Ιδρύματος».

Η αναφορά του Πεσμαζόγλου στα ξένα ιδρύματα ως πρότυπα για τον υπό ίδρυση θεσμό δεν φαίνεται ότι υπονοεί και αντιστοιχία με την ερευνητική τους φιλοσοφία, αλλά περισσότερο με τα οργανωτικά τους χαρακτηριστικά. Το ότι ο Ζέρβας δεν μπαίνει σε συζήτηση για τα πρότυπα, το θεωρώ δείκτη υψηλής ωριμότητας και επιστημονικής αυτοπεποίθησης που την εκφράζει από το πρώτο του γράμμα (29.3.1958):

Χαίρω όμως ιδιαίτερος, ότι τα παλαιά σχέδιά σας αρχίζουν να γίνονται πραγματικότης. Ως εργασθείς, επί δεκαπενταετίαν και πλέον, εις ερευνητικά Ινστιτούτα της Kaiser Wilhelm Gessellschaft (ήδη Max-Plank Gessel ονομαζομένης, εις Rockefeller Institute εν Ν. Υόρκη και εσχάτως εις τα Ινστιτούτα του Department of Health κλπ. αισθάνομαι ιδιαίτερον ικανοποίησιν και αγαλλίασιν, ότι η πατρίς μας πρόκειται ν' αποκτήση

συντόμως ερευνητικά ιδρύματα. Ως φυσικόν, είμαι εις την διάθεσίν σας διά παν σχετικόν με την λειτουργίαν και διοργάνωσιν ζήτημα. Με ιδιαιτέραν ευχαρίστησιν αποδέχομαι την πρότασιν, όπως συγκαταλεχθώ εις τα ιδρυτικά μέλη του Ιδρύματος.

Στην αλληλογραφία Πεσμαζόγλου – Ζέρβα (οκτώ επιστολές καθενός από τον Μάρτιο ως τον Ιούλιο του 1958) ο Ζέρβας εκθέτει τις απόψεις του για τη φυσιογνωμία του ιδρύματος, το οργανωτικό σχήμα και τα πρόσωπα που θα το διοικήσουν, βέβαιος ότι θα έχει ως το τέλος λόγο, και είναι κατηγορηματικός, χωρίς να παραλείπει να εκθέτει τα επιχειρήματά του, δηλώνοντας, χωρίς να φαίνεται ότι το πολυπιστεύει, ότι «Αι γνώμαι μου αποτελούν απλώς προτάσεις προς συζήτησιν». Ο Πεσμαζόγλου συνόδευσε τη δεύτερη επιστολή του με το σχέδιο Οργανισμού του ιδρύματος και τις επόμενες με τροποποιημένα σχέδια προσαρμοσμένα περισσότερο ή λιγότερο στις απόψεις του Ζέρβα, με ενσωματωμένες τις επεξεργασίες που προκλήθηκαν από τις συζητήσεις με τους συνεργάτες του στην Αθήνα και μέσα στα όρια που προέκυπταν κατά τις συζητήσεις του με τον βασιλιά και τους ανθρώπους των Ανακτόρων. Ως προς τον Ζέρβα και τις απόψεις του είναι υποχωρητικός: η γραμματεία του δακτυλογραφούσε τα χειρόγραφα γράμματα του Ζέρβα και στα περιθώρια σημείωνε τη θετική ή την αρνητική γνώμη του για τις προτάσεις Ζέρβα, ή την αμφιβολία του με ερωτηματικό. Σε κανένα γράμμα δεν αντικρούει τις επιστημολογικές απόψεις του Ζέρβα και, όταν δεν τις αποδεχόταν πλήρως, απλώς δεν τις ενσωμάτωνε στο κείμενο του Οργανισμού και τότε ο Ζέρβας για τα ουσιώδη επανέρχεται με νέα επιχειρήματα.

Δεν είναι δυνατόν να παρουσιάσω τις απόψεις του Ζέρβα και τις απαντήσεις του Πεσμαζόγλου, επιστολή προς επιστολή. Αυτό έγινε στη μελέτη μου στο επετειακό βιβλίο του ΕΙΕ και σε άλλο που θα κυκλοφορήσει τον Δεκέμβριο του 2008 με τα κείμενα για την ίδρυση του ΕΙΕ και την αλληλογραφία Πεσμαζόγλου – Ζέρβα.³ Ελπίζω η συνοπτική παρουσίαση που θα ακολουθήσει, να είναι επαρκής για τη συζήτησή μας.

Ως προς την επωνυμία, ο Ζέρβας αρχικά προτιμά τον απλό τίτλο «Ίδρυμα Επιστημονικών Ερευνών», για να υποδηλώνει ότι δεν έχει εκπαιδευτικούς σκοπούς, όπως τα πανεπιστήμια και τα πολυτεχνεία, δεν

3. Τα ιδρυτικά κείμενα του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και η αλληλογραφία Ι. Στ. Πεσμαζόγλου – Α. Θ. Ζέρβα, επιμέλεια Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, 50 χρόνια Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, 167 σ. Και τα δύο βιβλία είναι διαθέσιμα διαδικτυακά: <http://www.helios-eie.ekt.gr/EIE>.

αποτελεί στατικό ίδρυμα που απονέμει τίτλους για επιστημονικές υπηρεσίες, αλλά ασχολείται με επιστημονικά ζητήματα σε ανώτατο επίπεδο και αποσκοπεί στην προώθηση πρωτότυπων ερευνών.

Στο τέλος της πρώτης του επιστολής θεωρητικοποιεί και γενικεύει και επικαλείται εθνικές ευαισθησίες: «το Ίδρυμα οφείλει να προωθήσει ερέυνας όχι μόνον εφηρμοσμένης αλλά και καθαρής επιστήμης. Το θέμα είναι τόσο σπουδαίο και πολύπλευρο, ώστε θα μας απασχολήσει πολλάκις στο μέλλον. Σήμερα μόνον δύο λέξεις: η συμμετοχή των μικρών χωρών ως η Ελλάς δι' αξιολόγων επιστημονικών πρωτοτύπων εργασιών εις την διεθνή επιστημονικήν άμιλλαν αποτελεί τον πλέον απλό, πλέον οικονομικόν, πλέον ταχύ, πλέον αποδοτικόν τρόπον διεθνούς προβολής και ηθικής καταξιώσεώς των. Είναι εντροπή να μας υποσκελίζουν Βούλγαροι, Σέρβοι, Ρουμάνοι ή Τούρκοι. Έχομεν τους ανθρώπους να εμφανίσωμεν την χώραν μας ως μη υστερούσαν εις προσπαθείας επιστημονικής προόδου.»

Οι παρατηρήσεις του Ζέρβα στο Καταστατικό που του στέλνει ο Πεσμαζόγλου, και το οποίο συνέταξε ύστερα από συνεννοήσεις, αλλά όχι τελικές, με τον Δημαρά και τον Ποταμιάνο, είναι ουσιαστικές: Παρόμοια ιδρύματα του εξωτερικού χρηματοδοτούν και ενισχύουν δικά τους ιδρύματα (π.χ. Kaiser Wilhelm, τώρα Max Planck) ή χρηματοδοτούν ιδρύματα άλλων ή μεμονωμένους ερευνητές (Ford Foundation, Rockefeller Foundation κ.λπ.) ή συνδυάζουν τις δύο προηγούμενες περιπτώσεις. Το ίδρυμα, σύμφωνα με το σχέδιο, θα είναι μάλλον τύπου Ford – Rockefeller Foundation. Δεν πρέπει να αποκλειστεί η εξέλιξη του BIE σε μεικτό τύπο με προσθήκη άρθρου στον Οργανισμό: «Συν τη προόδω του χρόνου και εφόσον θα υπάρξουν αι οικονομικαί προϋποθέσεις το BIE δύναται να προβή εις την ίδρυσιν ιδίων ερευνητικών Ινστιτούτων, την ανέγερσιν των απαιτουμένων κτηρίων και εφοδιασμόν των με τα αναγκαιούντα σκεύη, όργανα κ.λπ., ως και εις πρόσληψιν του αναγκαιούντος προσωπικού.»

Ο Ζέρβας θεωρούσε ότι προϋπόθεση για την ανάθεση ή την ενίσχυση των επιστημονικών ερευνών δεν θα πρέπει να είναι απλώς το «επείγον» ή το «αναγκαίον» της διεξαγωγής τους, αλλά κυρίως η ύπαρξη ειδικών επιστημόνων, καθώς ο εκλεκτός, ο δοκιμασμένος ερευνητής, ανεξαρτήτως κλάδου, πρέπει να υποστηριχθεί. Βασικός σκοπός του BIE, όπως και των συναφών ιδρυμάτων του εξωτερικού, είναι γενικώς η ανύψωση του επιστημονικού επιπέδου της χώρας. Αν το BIE αποκτήσει δικά του ιδρύματα, αμέσως πρέπει να αποκλειστεί η ενίσχυση, αορίστως, ιδρυμάτων, τμημάτων, σχολών και πανεπιστημίων. Αν αυτό αναβληθεί για

οικονομικούς λόγους, τότε αυτού του τύπου οι ενισχύσεις δεν πρέπει, τουλάχιστον κατ' αρχήν, να αποκλειστούν. Οι επιστήμονες θεωρητικών ερευνητικών έργων (μαθηματικοί, οικονομολόγοι κ.λπ.) πρέπει να αμείβονται, αν δεν κατέχουν έμμισθη θέση. Οι επιστήμονες εργαστηριακών ερευνών που διαθέτουν κρατικά ή ημικρατικά εργαστήρια, όχι ιδιωτικά, με τα απαραίτητα όργανα και εγκαταστάσεις, πρέπει να ενισχύονται όχι για προσωπική αμοιβή αλλά για την αγορά αναλωσίμων, επιστημονικών οργάνων και με ειδικά προσλαμβανόμενο προσωπικό ανώτερης επιστημονικής στάθμης (π.χ. διδάκτορες) ή επιστημονικά ταξίδια. Όλα αυτά με την έγκριση του ιδρύματος που κατέχει το εργαστήριο. Αν ο διακεκριμένος επιστήμονας δεν μισθοδοτείται, το BIE τον αμείβει ύστερα από αίτηση που προσυπογράφει υπεύθυνος κρατικού ή ημικρατικού εργαστηρίου, στο οποίο καταβάλλεται και αποζημίωση φιλοξενίας. Το μη αναλώσιμο εργαστηριακό υλικό ανήκει στο BIE. Η δημοσίευση των αποτελεσμάτων των ερευνών επιτρέπεται με άδεια του BIE, το οποίο πρέπει να αναφέρεται στη δημοσίευση. Δεν πρέπει να υπάρχουν άλλοι περιορισμοί και επομένως η διατύπωση στον Οργανισμό πρέπει να αλλάξει. Κανένα ίδρυμα στο εξωτερικό δεν αναλαμβάνει «κατά την ανεξάρτητον και απόλυτον αυτού κρίσιν την ανακοίνωσιν των εργασιών» που έγιναν με τη χρηματοδότησή του σε εργαστήρια άλλων, όμως είναι εφικτό να ασχολείται με την ανεύρεση του κατάλληλου ερευνητικού ιδρύματος για τη διεξαγωγή των ερευνών που χρηματοδοτεί. Επίσης, θα μπορούσε να καλεί κάθε χρόνο μικρό αριθμό σπουδαίων ξένων επιστημόνων (κατόχους βραβείων Νόμπελ κ.λπ.) για μια σειρά διαλέξεων, όπως γίνεται σε όλα τα κράτη. Σε αυτή την περίπτωση οι ομιλητές δεν θα αμείβονται, αλλά θα καλύπτονται τα έξοδά τους.

Όταν ο Πεσμαζόγλου του στέλνει νέο σχέδιο του Οργανισμού, ο Ζέρβας απαντά επιστρέφοντας σπάραγμα του σχεδίου με διορθώσεις, δυσανασχετώντας γιατί δεν βρίσκεται στην Ελλάδα, ώστε λίγες συναντήσεις με τους αρμόδιους να λύσουν όλα τα σημεία στα οποία υπήρχαν διαφορετικές γνώμες. Στην Αμερική, τη Δυτική Ευρώπη και τη Ρωσία οι άνθρωποι έχουν από καιρό συμφωνήσει τι είναι επιστήμη, καθαρή ή εφαρμοσμένη, τι είναι επιστημονική έρευνα, τι είναι Τέχνη. Όπως αναφέρει, δεν μπορούμε στην Ελλάδα να εφαρμόσουμε όλα τα συστήματα του εξωτερικού αλλά δεν μπορούμε και να αγνοήσουμε την πείρα τους, που είναι αποτέλεσμα της επιστημονικής προόδου. Όλα αυτά είναι ένας χολωμένος πρόλογος για να επαναφέρει τις προτάσεις του που δεν βρήκαν τη θέση τους στον Οργανισμό, κραδαίνοντας το επιχείρημα της

κριτικής των ξένων ιδρυμάτων, κρατών και εκλεκτών Ελλήνων για τις λάθος επιλογές ενός ιδρύματος, του οποίου θα προεδρεύει ο βασιλιάς.

Υποστήριζε ότι πρέπει και το BIE να μπορεί να ενισχύει συγκεκριμένα ερευνητικά προγράμματα πανεπιστημίων κ.λπ., όπως τα ξένα ιδρύματα. Το BIE, όπως και τα ξένα ιδρύματα, δεν θα είναι ποτέ σε θέση και ούτε πρέπει να ασχοληθεί με ακριβή προγραμματισμό και καθορισμό των θεμάτων έρευνας, ούτε να δώσει την εντύπωση ότι θέλει να υποκαταστήσει το κράτος, τα πανεπιστήμια κ.λπ. Αυτό μπορεί να γίνει μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Πρέπει να αναζητήσει και να βοηθήσει τον ικανό επιστήμονα-ερευνητή, που απέδειξε ότι έχει δημιουργική φαντασία, και σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθεί ίδρυμα προκήρυξης διαγωνισμών και δεν πρέπει να φέρει πληθωρισμό επιστημόνων και ερευνών, αλλά να προωθήσει τους λίγους ικανούς για να ανυψωθεί η ελληνική επιστημονική στάθμη. Το BIE, όπως και τα ιδρύματα του εξωτερικού, πρέπει να δώσει προτεραιότητα στις θετικές επιστήμες και στις εργαστηριακές έρευνες, που είναι τόσο δαπανηρές, ώστε η μισθοδοσία των ερευνητών να είναι «κατ' ανώτατον όριον» το $\frac{1}{3}$ των άλλων δαπανών της έρευνας, και γι' αυτό, όταν επικοινωνούμε με τα ιδρύματα του εξωτερικού, δεν πρέπει να υπερβαίνουμε αυτή την αναλογία, γιατί θα θεωρήσουν ότι προσφέρουμε θέσεις σε επιστήμονες και όχι προϋποθέσεις για έρευνα. Στο εξωτερικό οι σοβαρές επιστημονικές εργαστηριακές έρευνες γίνονται μόνο σε συγκροτημένα εργαστήρια και η βοήθεια των ιδρυμάτων δίνεται για την αγορά οργάνων, αναλωσίμων και βιβλίων. Οι ενισχύσεις δεν γίνονται ποτέ σε ιδιωτικά εργαστήρια. Η πνευματική ιδιοκτησία διατηρείται ακόμη και στη Ρωσία (για τους Ρώσους, όχι για τους ξένους), γι' αυτό δεν πρέπει το BIE να αφήσει να δημιουργηθούν εντυπώσεις ότι επιβάλλει λογοκρισία ή ότι θέλει να οικειοποιηθεί το έργο του ερευνητή. Ίσως θα μπορούσε να συζητηθεί συμμετοχή σε κέρδη από την αξιοποίηση της έρευνας, παρόλο που προσωπικά ο Ζέρβας πίστευε ότι ο ερευνητής πρέπει να διαθέτει το έργο του σε δημόσια χρήση.

Οι απόψεις του Ζέρβα για το οργανωτικό σχήμα και τα πρόσωπα που θα αποτελέσουν το ΔΣ, είναι λιγότερο κατηγορηματικές, παρόλο που έχει γνώμη για όλα τα ζητήματα και τελικώς επέβαλε σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις του. Θεωρεί ότι, αν το ίδρυμα γίνει Οργανισμός Δημοσίου Δικαίου, πρέπει να υπαχθεί στα Υπουργεία Συντονισμού και Παιδείας. Αν διατηρήσει ιδιωτικό χαρακτήρα, όπως είναι προτιμότερο, πρέπει να συνδεθεί με την Ακαδημία Αθηνών και να κηδεμονεύεται από αυτή. (Οι απόψεις αυτές απορρίφθηκαν από τον Πεσμαζόγλου με σημείωση «όχι»)

στο περιθώριο του αντιγράφου της επιστολής.) Το ίδρυμα πρέπει να διαιρεθεί σε τμήμα θετικών επιστημών και τμήμα ηθικών επιστημών, με ενιαία διοίκηση από το ΔΣ. Οι δύο αντιπρόεδροι του ΔΣ θα είναι εισηγητές, ένας για κάθε τμήμα. Θα πρέπει να υπάρξει ολιγομελής Εκτελεστική Επιτροπή (ΕΕ), αποτελούμενη από τον πρόεδρο, τους αντιπρόεδρους και άλλα μέλη. (Ο Πεσμαζόγλου συμφώνησε με την πρόταση αυτή.) Το ίδρυμα δεν πρέπει να υπαχθεί ολοκληρωτικά στην Ακαδημία Αθηνών, διότι αυτή ακολούθησε τις ευρωπαϊκές και τις αμερικανικές ακαδημίες, οι οποίες (εξαιρουμένων των σουηδικών) δεν διαθέτουν ούτε διοικούν δικά τους ινστιτούτα, αλλά ασχολούνται με τον συντονισμό του επιστημονικού και εθνικού έργου άλλων ιδρυμάτων και ατόμων, αλλά και γιατί η σύστασή τους και η προχωρημένη ηλικία των περισσότερων μελών της είναι μεγάλα εμπόδια για την ανάληψη του επίμοχθου και πολύτροπου έργου της διοίκησης ενός ιδρύματος. Καλή ιδέα είναι η σύνδεση και η συνεργασία του ιδρύματος με το έργο της Ακαδημίας και, αν ο βασιλιάς γίνει επίτιμος πρόεδρος, θα μπορούσε ο πρόεδρος της Ακαδημίας να είναι και πρόεδρος του ιδρύματος, ή κάποιο άλλο πρόσωπο πανελληνίας απήχησης και πάντως οι αντιπρόεδροι πρέπει να είναι ακαδημαϊκοί, ο ένας από την τάξη των ηθικών και ο άλλος από την τάξη των θετικών επιστημών της Ακαδημίας. Ο Πεσμαζόγλου σημείωσε «ναι» στις απόψεις του Ζέρβα για τη μη υπαγωγή του ιδρύματος στην Ακαδημία, «όχι» στην ανάληψη της προεδρίας από τον πρόεδρο της Ακαδημίας και ερωτηματικό στην πρόταση για ακαδημαϊκούς αντιπρόεδρους, παρά το ότι ο Ζέρβας συμπλήρωνε ότι ελπίζει να δεχθεί ο Ζολώτας να είναι πρόεδρος ή αντιπρόεδρος, εκπρόσωπος των ηθικών επιστημών.

Δεν θα μπορούμε καθόλου στο μέρος του διαλόγου Πεσμαζόγλου – Ζέρβα για την επιλογή των προσώπων που θα αποτελούσαν το πρώτο 14μελές ΔΣ με πρόεδρο τον βασιλιά. Ο Ζέρβας γνώριζε τους πάντες και πρότεινε ακόμη και τους εκπροσώπους των ηθικών επιστημών με ευθυκρισία. Οι λόγοι αντιπροσωπευτικότητας των επιστημών και των ισορροπιών που έπρεπε να τηρηθούν ανάμεσα στους οιονεί εκπροσώπους των πανεπιστημίων, τα οποία αμέσως έδειξαν να θορυβούνται και να αντιδρούν στην ίδρυση του ΒΙΕ, οδήγησαν σε ένα ΔΣ ευρύτερο του αρχικού εννεαμελούς. Ο βασιλιάς και τα Ανάκτορα δεν φαίνεται να παρενέβησαν στην τελική επιλογή, αφού από όλα τα ονόματα που προτάθηκαν, μόνο εκείνο του Ευάγγελου Παπανούτσου λείπει από τον τελικό κατάλογο, αλλά επέβαλαν τον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Δημήτριο Κιουσόπουλο ως Α' αντιπρόεδρο, τον πτέραρχο Ποταμιάνο (προς μεγάλη ενόχληση του Πεσμα-

ζόγλου) και τον Πεσμαζόγλου (που από την αρχή δεν ήθελε να μετάσχει στη διοίκηση ενός φορέα, στην ίδρυση του οποίου είχε κεντρικό ρόλο).

Δεν θα αναφερθούμε επίσης στις επιτυχείς διαπραγματεύσεις του Πεσμαζόγλου με τους Αμερικανούς, οι οποίοι με δύο δωρεές εξασφάλισαν τη βιωσιμότητα του ΒΙΕ (100.000.000 δρχ.) και την οικοδόμηση του κτηρίου του (1965-1967) που ακόμα το στεγάζει (50.000.000), αλλά και με το Ίδρυμα Ford (εδώ και με τη συμβολή του Ζέρβα), που έδωσε στο ΒΙΕ πενταετή ερευνητική χορηγία 7.500.000 δρχ., καθώς και το Ίδρυμα Rockefeller. Το ΒΕΙ προικοδότησε το ΒΙΕ με 1.000.000 δρχ. και 20.000.000 σε 10 ετήσιες δόσεις.

Για τις ανάγκες της συζήτησης, μια σύντομη αναφορά στη φυσιογνωμία του ΒΙΕ, όπως περιγράφεται στον Οργανισμό του, που υπέγραψε ο βασιλιάς στις 30.6.1958 και δημοσιεύτηκε ως Βασιλικό Διάταγμα στις 10.10.1958: ο σκοπός του ορίζεται με πέντε επιμέρους επιδιώξεις: (α) Παρακολούθηση της επιστημονικής έρευνας σε συσχέτισμό με τις εξελίξεις της διεθνούς έρευνας. (β) Ενίσχυση των ερευνητικών προγραμμάτων και έργων των πανεπιστημιακών σχολών και άλλων ιδρυμάτων. (γ) Ίδρυση αυτοτελών ή προσαρτημένων Ινστιτούτων. (δ) Προαγωγή ατομικών ή ομαδικών ερευνών της ίδιας ή διαφορετικής ειδικότητας. (ε) Συνεργασία με τα ανώτερα πνευματικά και επιστημονικά ιδρύματα της χώρας, τις κρατικές υπηρεσίες και τους ιδιωτικούς οργανισμούς επιστημονικών ή συγγενών επιδιώξεων. Προσδιορίζονται οι φορείς και τα άτομα με τα οποία θα υπάρξει συνεργασία: οι έρευνες ειδικώς προσδιοριζομένων θεμάτων θα ανατίθενται σε ένα ή περισσότερα πρόσωπα αποδεδειγμένης επιστημονικής ικανότητας. Η συστηματική εποπτεία και καθοδήγηση ερευνών θα ανατίθεται σε πρόσωπα με οργανωτικές ικανότητες. Δεν θα αμείβονται οι μισθοδοτούμενοι του δημόσιου τομέα και όσοι αμείβονται από το ίδρυμα δεν θα παρέχουν αλλού υπηρεσίες. Το ίδρυμα θα παρέχει ενισχύσεις με συνεργάτες και υλικά σε ερευνητές του δημόσιου τομέα, σε συνεργασία με τους φορείς και διά των φορέων στους οποίους υπάγονται.

Το κείμενο του Οργανισμού είναι λιτό και επιγραμματικό και, όπως σημειώσαμε, οι απόψεις του Ζέρβα ενσωματώθηκαν, αλλά διατηρήθηκε η δυνατότητα να προγραμματίζονται έρευνες σε συγκεκριμένα θέματα με τη ρήτρα ότι η διενέργειά τους θα γίνεται από πρόσωπα «αποδεδειγμένης επιστημονικής ικανότητας». Ως προς τη σύνθεση του ΔΣ, θα μπορούσε να παρατηρηθεί ότι ο Ζέρβας έχει αυξημένο ρόλο ως Β' αντιπρόεδρος, εξαιτίας του ότι το ίδρυμα προσέβλεπε στην ανάπτυξη της

έρευνας «των ορίων», της «έρευνας αιχμής» κυρίως στις θετικές επιστήμες, ενώ ο Α΄ αντιπρόεδρος ήταν εισαγγελέας. Μόνο η παρουσία του Δημαρά στη θέση του διευθύνοντος συμβούλου ήταν εχέγγυο για κάποια εξισορρόπηση μαζί με τα έξι μέλη που ανήκαν στις «ηθικές επιστήμες».

Ως το τέλος του 1958, εγκρίθηκε από το ΔΣ το οικοδομικό πρόγραμμα του ΒΙΕ, με πρόβλεψη για τη στέγαση βιβλιοθήκης με τα κυριότερα επιστημονικά περιοδικά όλου του κόσμου και όλων των επιστημών, το Ινστιτούτο Φυσικών Επιστημών, το Ινστιτούτο Ηθικών Επιστημών και αμφιθέατρο, και ψηφίστηκαν οι «Κανονιστικές διατάξεις επί της κρίσεως των περί ενισχύσεως προτάσεων και αιτήσεων» των εξωτερικών ερευνών και αποφασίστηκε να γίνονται δεκτές αιτήσεις δύο φορές τον χρόνο. Η πρώτη κρίση των προτάσεων θα γινόταν από την ΕΕ και η δεύτερη από την αρμόδια επιτροπή, μία από τις 20 τριμελείς επιτροπές ειδικών που θα προέκυπταν από ευρύτερες αντίστοιχα γνωμοδοτικές επιτροπές 5-10 ειδικών (ακαδημαϊκών, ομοτίμων και τακτικών καθηγητών πανεπιστημίων και άλλων ειδικών) και ένα μέλος, το πιο αρμόδιο, του ΔΣ. Μεγάλη σημασία έδωσε το ΔΣ στη δημοσιότητα και στη διαφάνεια των διαδικασιών: «Έπρεπε, δηλαδή, πάση θυσία, διά δύο διαφόρους λόγους να εξασφαλισθή ώστε ανθρωπίνως να μη υπάρξη έλληνη ερευνητής ή ελληνικόν κέντρον ερεύνης το οποίον να μη γνωρίζη την σύστασιν και τους σκοπούς του Ιδρύματος. Πράγματι, αφ' ενός μεν, μόνον διά του τρόπου αυτού θα εξησφαλίζετο η πλήρης απόδοσις του σκοπού, αφ' ετέρου δε ήτο ζήτημα ηθικής τάξεως απέναντι του συλλαβόντος και συστήσαντος το Ίδρυμα η επί του αντικειμένου τούτου εξασφάλισις ακεραίας και ανεπιφυλάκτου κατανεμητικής δικαιοσύνης μεταξύ όλων των ελλήνων ερευνητών».

Τον ίδιο χρόνο είχε ιδρυθεί η Επιτροπή Ατομικής Ενεργείας και τον επόμενο, το 1959, ο «Δημόκριτος» και το Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Και τα τρία με διαφορετικές αφετηρίες και διαδικασίες ίδρυσης και διαφορετικές διαδρομές.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα μπορούσα να πω ότι παρακολούθησαμε τις ωδίνες γέννησης του ΕΙΕ και το εκκρεμές που ξεκίνησε από την προγραμματισμένη έρευνα και έφτασε στην άλλη άκρη, στην έρευνα αιχμής. Τα προτάγματα με το υπολογιζόμενο όφελος για την ανάπτυξη της χώρας, που φαινόταν να ενστερνίζεται η πολιτειακή ηγεσία και οι ηγετικές ομάδες των φιλελεύθερων διανοουμένων και λειτουργών του κράτους, δεν φαίνεται να αντιστοιχούσαν με υπαρκτές ανάγκες για έρευνα, της πολιτείας, της οικονομίας, της επιχειρηματικότητας, της κρατικής οργάνωσης, της κοινωνικής πολιτικής και των ανησυχιών της κοινωνίας γενικότερα.

Οι επιλογές, λοιπόν, αυτές ήταν εύκολο να υποχωρήσουν στον αρθρωμένο λόγο, τη διεθνή γνώση και τα πειστικά επιχειρήματα του εκπροσώπου των λίγων επιστημόνων πρώτης γραμμής με διεθνή αναγνώριση, που ενέπνεαν την ελπίδα ότι οι επιδόσεις τους μπορούσαν να επιτευχθούν και να βρουν συνεχιστές στον ελληνικό χώρο, αν τηρείτο απόλυτα αξιοκρατικό σύστημα επιλογής και δημιουργούνταν οι κατάλληλες υποδομές και ερευνητικές συνθήκες. Το εγχείρημα και τα προσδοκώμενα αποτελέσματα τόνωναν την εθνική υπερηφάνεια, που ενδιέφερε ιδιαίτερα τα ηγετικά στρώματα αλλά και τα ποδηγετούμενα μεσαία και ίσως τα κατώτερα, ενώ η επίκληση της επίπτωσης στον χώρο της εκπαίδευσης εύκολα θα μπορούσε να προσλαμβάνεται ως μοχλός για να ξεφύγει η χώρα από την υπανάπτυξη, που βιώνονταν τραυματικά και αναζητούνταν γι' αυτό παραπληρωματικές εξισορροπήσεις, με εκσυγχρονιστικά οράματα, όπως η οργάνωση εγχώριας επιστημονικής έρευνας, και μάλιστα διεθνούς επιπέδου.